

Олександр Пасхавер

канд. екон. наук, від 1995 р. засновник і президент
Центру економічного розвитку, м. Київ

ЧОМУ МИ НЕ ЄВРОПЕЙЦІ?

Про цінності

Зазвичай відповіді приблизно такі: «Ну, нам не пощастило з владою. Вона злодійкувата, вона нас обманює. Вона й реформи не вмє робити, тому ми всі так погано живемо». Це неправильна відповідь. Тому що ця відповідь заснована на абсолютно зрозумілому будь-якій людині протиставленні себе «хорошого» їм «поганим». Правильна ж відповідь доведена спеціальними гігантськими дослідженнями, які ведуться в усьому світі і показують, що в основі розвитку лежать цінності. І, якщо ми живемо погано, значить щось у нас саме з цими цінностями. Візьмемо нас і Європу – між нами непереборним порогом стоять відмінності цінностей. Ми не європейці.

Колись один із керівників Європейського союзу неофіційно сказав: «Якби росіяни не були білими, у нас би до них претензій не було. А так – адже білі, начебто свої, але не як ми». Те ж можна сказати і про нас.

У чому ж різниця між нами?

Європейські цінності засновані на двох інтегральних визначеннях.

Перше – це відповідальна свобода. Свобода для європейця – це не ласощі, свобода – це умова їхнього існування, тому що без свободи вони не можуть самореалізуватися. Свобода – це можливість вибору в усіх життєвих ситуаціях, і вони обмежують її так, щоб не зашкодити іншим. Коли люди добровільно себе обмежують, це називається «відповідальна свобода». Далі починає діяти держава, яке карає тих, хто не хоче добровільно обмежувати себе. Але закон діє лише тоді, коли основна маса населення з ним згодна. Якщо закон не відповідає відчуттям справедливості більшості населення, то він просто не буде працювати.

Ми всі згодні, що вбивати недобре, і закон, який переслідує за вбивство, досить ефективний. Але ми зовсім не вважаємо, що дати хабар – погано. Кожен з нас цим займається. Не знаю як ви, а я до лікаря без грошей все-таки не ходжу – інакше він просто буде погано зі мною поводитися. Більша частина населення сприймає корупцію як гріх, але допустимий. Тому і не працюють антикорупційні закони. А в основі європейських цінностей лежить якраз ця відповідальна свобода.

Друге – це відповідальне співробітництво. Це означає, що ви схильні до співпраці, ви активні, ви готові до компромісів, і компроміс не є для вас поразкою. І коли ви досягаєте якоїсь угоди, то ви підходите до неї з відповідальністю.

Коворкінг Platforma (<https://coworkingplatforma.com/>) опублікувала ключові думки **Олександра Пасхавера**, чому ми не європейці, як через це гальмують реформи, як довіра робить життя кращим і чому проти Росії воює сама історія, у рамках проекту «Що можемо я», організованого коворкінгом Freud House (<https://freud-house.com.ua/>).

З точки зору якості і рівня життя європейська цивілізація наразі дуже успішна. Ми хочемо стати європейцями, але не можемо досягти такого ж рівня життя, як в оточуючі нас країни, навіть ті, які далеко не завжди самі поводяться як європейці. Чому?

Ось цей комплекс відповідальної свободи і відповідальної співпраці створює те, що ми називаємо «соціальним капіталом». Якщо сказати одним словом – це довіра. Довіра до своїх інститутів, довіра до не своїх, до незнайомих людей. У суспільстві, де є довіра, все обходиться дешевше. Тому що недовіра викликає цілий ряд інструментів, які вартують дорого. Це означає, що суспільства, які мають цей капітал, багатші від тих суспільств, які його не мають.

У нас же інша філософія. І ми в цьому не винні – така наша історія. У нас надзвичайно високий рівень технологій самовиживання, тобто реакцій на несприятливі зовнішні умови. Тут ми незрівнянні. Свого часу я написав статтю, яка була з цікавістю сприйнята в Європі. Стаття про те, яким чином була організована тіньова економіка в 1992–1993-х та й у наступних роках. Це було дивно: тіньову економіку абсолютно спонтанно створило все суспільство. І в цілому вона врятувала нас. Ми не розвалилися, на вулицях не валялися трупи, ніхто не вбивав одного. Незважаючи на те, що все навколо розвалювалося, ми жили життям збереженого соціуму. Це була найяскравіша ілюстрація того, наскільки наше суспільство досконале з точки зору технологій виживання.

Але сама технологія виживання, цінності виживання до деякої міри супротивні європейським цінностям. Ми не довіряємо нікому, крім найближчого оточення. Але ми не можемо бути багатими в цих умовах, це неможливо. Якщо ви не довіряєте інститутам держави і чужим людям, і, відповідно, наймаєте на роботу тільки своїх, то ви не в змозі нічого створити ефективного.

Я двічі був радником **Кучми**, був радником **Ющенка**. От **Ющенко** викликав у мене дуже суперечливі почуття. Я побачив, що він ставить на високі посади тільки своїх – родичів, сусідів, тобто близьке коло людей. Мене це вразило. Це чиста технологія виживання, протилежна європейській технології життя. Замість того, щоб вибирати кращих, він вибирав своїх. Одного разу я сів у таксі і з роздратуванням висловився про це водієві. Він мене уважно вислухав, помовчав, а потім сказав: «Так він же хороша людина».

І я замовк, бо зрозумів, що цінності в нього інші.

У кожній дрібниці технологія виживання суперечить європейським цінностям життя. Ми не схильні до компромісів, компроміс для нас – поразка. Кар'єра для нас – не спосіб самореалізації, а можливість улаштувати своє ближнє коло. З усім цим дуже складно побудувати європейську державу, та й взагалі будь-яку державу.

Дослідження показали, яким чином змінюються цінності. Спочатку змінюються якісь умови життя, найрізноманітніші. Наприклад, в Середньовіччі винайшли бухгалтерський облік – це серйозно змінило життя. А в XX столітті відбулася сексуальна революція. Коли такі зміни накопичуються, то у людей виникає необхідність помінати свої цінності. Вони повільно і адаптивно змінюються в потрібному напрямку, щоб відчувати себе адекватними змінній соціальній дійсності, і відчувати себе хорошими. І тоді змінюються інститути. Адже неможливо створити інститути в суперечності з цінностями, які є у даного населення. Тому коли ми говоримо, що влада погана і не хоче робити реформи, то потрібно розуміти – вона просто не може їх робити. Адже якщо для нас ці інститути чужі, то влада не може їх створювати. Вона може запозичувати їх механічно, але вони все одно будуть адаптовані, пристосовані і до неможливості перекручені так, щоб нам було зручно.

Свого часу соціологи в Росії проводили експерименти. Вони ставили чудовий красивий пивний ларьок, і буквально через кілька днів ларьок весь був подряпаний, обляпаний. Це зовсім не необережність, це потреба цих людей привести цей ларьок у відповідність зі звичним середовищем. Приблизно так все і відбувається. Тобто для того щоб побудувати європейські інститути, ми повинні помінати цінності.

Про революцію

Я вважаю, що Майдан – це перелом в історії України. Майдан – це успішний епізод соціальної революції. Причому революція ця – європейського покрою, тільки вона запізнилася на 200 років. Дуже важливо, що це не метафора, а чисто технологічне визначення. Бо якщо це – революція, то це означає дуже багато цікавих висновків. По-перше, це одинокий епізод, тому що всі європейські революції тривали дуже довго і мали багато епізодів. Французька революція почалася в 1789-му році, коли короля скинули, а закінчилася в 1870-му році. Революції тривали довго і мали багато епізодів.

На мій погляд, українська буржуазна революція почалася в 1991-му році зі знищення соціалізму і соціалістичної системи господарства. Почалася це абсолютно унікальним способом, тому що всі європейські революції починалися за ініціативи деякого прошарку людей, яким було тісно і неможливо жити, і вони хотіли реалізуватися саме через свободу. Тоді вони скидали попередню владу – і новий лад ставав стійкішим. А ми отримали таку зміну соціального ладу ззовні. Це була дивна революція, вона була безсуб'єктною. Не було прошарку, який був би в цьому зацікавлений. Але 23 роки ми прожили марно – цей прошарок створювався, накопичувався, і саме він був ініціатором Майдану.

Перше, що мені впало в очі, – люди на Майдані вели себе не як середні українці, а як типові європейці. Відповідальна співпраця і відповідальна свобода – це були їхні характерні риси. Вони були пасіонарні. Їх розстрілюють, а вони не відступають – це характеристика пасіонарності.

Зараз я скажу незвичайну річ. Путч і інтервенція – це типові показники справжньої революції. Це, можна сказати, сертифікат якості революції. Завжди консервативні країни-сусіди і консервативні люди цих країн влаштовують такі речі. Я збирав усі ці характеристики істинності революції і зрозумів, що виник прошарок, який нам саме

потрібен. Тому що меншість змінить пасивну більшість. У нас є вихід із положення, у нас є можливість стати європейцями саме так. Зі мрії ми можемо перетворити цей процес у технологію. Тому що є люди, які готові це робити.

Звичайно, Майдан – тільки початок, це третій епізод революції, якщо зважати на 2004-й рік. Але він далеко не остаточний, тому що нічого ще не зроблено з того, що робить революція. Не створені політичні проекти, не висунуті вожді, не змінилася більшість суспільства. Але все це тепер цілком реалістично. Якщо я говорив, що не можна побудувати інститути, якщо цінності не засвоєні, то наразі, коли значна частина населення вже сповідує ці цінності, я вірю в те, що можна зробити інститути.

Про війну

Коли почалася війна, то я побачив, що у людей стрес не стільки через саму війну, скільки через повну невизначеність майбутнього. Це проникло в усі наші клітини, ми абсолютно не відчуваемо, яке майбутнє нас чекає. Звичайно, ми воюємо з країною, яка в 25 разів сильніша нас, і напевно ми не можемо перемогти.

Але я вам розповім про аналогії. На початку XX століття в Європі було шість великих імперій: Британська, Французька, Німецька, Австро-Угорська, Російська та Османська. Протягом XX століття дуже по-різному вони розпалися і зникли, включаючи Радянський Союз. Із цих шести імперій чотири ніколи не намагалися відновитися. Це означає, що вони провели над собою дуже серйозну роботу, адаптували свої цінності до реальності – і позбулися імперського синдрому. Єдина імперія, яка намагалася відновитися і стати ще більшою – це гітлерівська Німеччина. Вона була переможена, і переможці виконали над нею вельми принизливу роботу, але німці це пережили і більше, схоже, не хочуть ставати імперією. Тепер в Європі ще є одна спроба: свою імперію хоче відновити Росія.

Дійсно, якщо подивитися характеристики російського народу, то він – імперський. Але давайте помірковано. Якщо п'ять «сестер» Росії не зуміли стати імперіями і відмовилися від цього наміру, то за аналогією є підстави вважати, що історія не хоче більше імперій. Якщо ви воюєте проти історії, то у вас немає шансів. Причому співвідношення сил не має ніякого значення. Історія знайде спосіб їх зрівняти. Я приведу два приклади.

Франція воювала з Алжиром – там було таке ж співвідношення сил, як у нас з Росією. Якби я тоді приїхав в Алжир і сказав: «Хлопці, ви переможете», мене б підняли на сміх – ну, як може Алжир перемогти Францію? Але він її переміг – історія була проти Франції.

Другий епізод. У zenіті всесилля Іспанська імперія вражала, а з нею боролися Нідерланди. Здавалося б, ну, які шанси можуть бути у маленьких Нідерландів порівняно з імперією, де був, наприклад, великий полководець герцог *Альба*? Але все одно Нідерланди виграли, все одно здобули незалежність, хоча для цього знадобилося 80 років!

Для мене це знижує невизначеність нашої ситуації з точки зору довгострокових планів. Звичайно, це не знижує невизначеності людських дол. Але ж не тільки своєю долею живе людина. ■

Переклад з російської – Людмила Костенко
(<https://reinvent.platform.ma/aleksandr-pashkaverr/>)